

«Για τον Αμμώνη, που πέθανε 29 ετών, στα 610»: η ελληνιστική και νεοελληνική Αλεξάνδρεια σε ένα επιτύμβιο του Κ. Π. Καβάφη

Κωνσταντίνος Οικονόμου
Εκπαιδευτικός ΠΕ 02
kooikonomo@sch.gr

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην εργασία αυτή πραγματοποιείται μια κλειστή ανάγνωση (*close reading*) του ποιήματος του Κ. Π. Καβάφη «Για τον Αμμώνη, που πέθανε 29 ετών, στα 610», που γράφτηκε το 1915, χωρίς ωστόσο να αποφεύγονται εξω- και διακειμενικές αναφορές. Το ποίημα, που διεκδικεί εξέχουσα θέση στην ομάδα των καβαφικών επιτύμβιων, θα χαρακτηριζόταν συνοπτικά «ιστορικοφανές πλαστό καβαφικό επιτύμβιο ποίημα ποιητικής». Στην ανάλυσή μας παρουσιάζονται όλες αυτές οι πλευρές, για να δοθεί όμως μεγαλύτερη έμφαση σε μια άλλη βασική ιδέα του ποιήματος: στον έπαινο της ιδιότητας να είναι κανείς Αλεξανδρινός, δηλαδή μέλος της ελιτιστικής, ηδονιστικής, καλλιτεχνικής και, προπάντων, φιλελληνικής και πολύσπερμης αλεξανδρινής κοινωνίας, να μετέχει με άλλα λόγια στον «αλεξανδρινισμό». Η ιδέα αυτή, στην οποία συναιρείται ο αρχαίος, δηλαδή ελληνιστικός, και ο νεότερος κόσμος της Αλεξάνδρειας, είναι κεντρική στην καβαφική ποίηση και προωθείται ιδιαίτερα και στο παρόν ποίημα, συνδυαζόμενη με ποικίλα άλλα θέματα και μοτίβα του καβαφικού έργου.

ΛΕΞΕΙΣ-ΚΛΕΙΔΙΑ: Κ. Π. Καβάφης, επιτύμβιο, Αλεξάνδρεια, ποίημα ποιητικής, αλεξανδρινισμός

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ενώ για τον Τ.Σ.Ελιοτ «κάθε ποίημα είναι ένα επιτύμβιο», κατά την εκτίμηση του Γ. Π. Σαββίδη υπάρχουν αναμφισβήτητα κάποια ποιήματα που δεν μπορούν παρά να είναι, σύμφωνα με ορισμένα κριτήρια, «πιο επιτύμβια από άλλα», μολονότι δεν αφορούν, όπως πολλά ελληνιστικά επιγράμματα, σε πρόσωπα πραγματικά και δεν χαραχτήκαν ποτέ πάνω σε τάφο.¹ Σ' αυτά θα συμπεριλαμβάνονταν και τα 12 επιτάφια που συνέθεσε ο Καβάφης την περίοδο από το 1886 έως και το 1923 τουλάχιστον, με γνώμονα, εκτός από το περιεχόμενό τους, το πυκνό, «επιγραμματικό» ύφος τους και την έκτασή τους.²

Ένα, όμως, από αυτά είναι φανερό πως υπερέχει σημαντικά και για αρκετούς άλλους λόγους μέσα στην ομάδα των «λίγο-πολύ», κατά τον Σαββίδη, καβαφικών «επιτύμβιων» (Σαββίδης, 1987). Η «διάκρισή» του αυτή, βέβαια, δεν οφείλεται μόνο στο ότι η συγκεκριμένη ποιητική σύνθεση χαρακτηρίζεται πράγματι από όλα εκείνα τα καβαφικά στοιχεία, που όσο κι αν είναι κατάφωρα πλαστή, την εξυψώνουν σε ένα κατεξοχήν επιτύμβιο ποίημα· οφείλεται επιπλέον στο ότι ο Καβάφης κατορθώνει παράλληλα να αποκαλύψει σ' αυτή της πολλαπλές όψεις του ελληνιστικού και, αναπόφευκτα, του δικού του προσωπικού κόσμου. Στο ποίημα, λοιπόν, «Για τον Αμμώνη, που πέθανε 29 ετών, στα 610», ένα ιστορικοφανές ποίημα ποιητικής, πρόκειται να σμιλευθεί έκτυπα η διαχρονική ιδιαιτερότητα του αλεξανδρινισμού, στάσης ζωής και βιοθεωρίας, όπως τον

¹ Επισημαίνουμε ότι το ποίημα και τα χωρία από διάφορα άλλα ποιήματα που παρατίθενται ακολουθούν τη στερεότυπη έκδοση του Ικάρου από τον Σαββίδη του 1991. Όλα τα παραθέματα μεταφέρονται εδώ με το μονοτονικό σύστημα.

² Πρόκειται για δύο «κρυμμένα»: «Τω Στεφάνω Σκυλίτη» (γράφ. 1886) και «Επιτάφιον» (γράφ. 1893) – βλ. την έκδοση του Ικάρου από τον Σαββίδη του 1993 – και δέκα από τα «αναγνωρισμένα»: «Λυσίου Γραμματικού Τάφος» (γράφ. 1911, δημ. 1914), «Ευρίωνος Τάφος» (1912,1914), «Κίμων Λεάρχου» (1913,1928), «Για τον Αμμώνη...», «Ιγνατίου Τάφος» (1916, 1917), «Λάνη Τάφος» (1916, 1918), «Εν τω μηνί Αθύρ» (1917), «Ιασή Τάφος» (1917), «Υπέρ της Αχαϊκής Συμπολιτείας πολεμήσαντες» (1922), «Επιτύμβιον Αντιόχου...» (1923).

αντιλαμβανόταν η Αλεξάνδρεια του 3^{ου} αι. π. Χ. και όπως τον αισθάνθηκε, τον βίωσε και τον αφομοίωσε στην ποίησή του ο τελευταίος Αλεξανδρινός ποιητής.

Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ - ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΣ ΚΑΙ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ-ΤΟΥ ΕΠΙΤΥΜΒΙΟΥ

Για τον Αμμώνη, που πέθανε 29 ετών, στα 610

<i>Ραφαήλ, λίγους στίχους σε ζητούν για επιτύμβιον του ποιητού Αμμώνη να συνθέσεις. Κάτι πολύ καλαισθητον και λείον. Συ θα μπορέσεις, είσαι ο κατάλληλος, να γράψεις ως αρμόζει για τον ποιητή Αμμώνη, τον δικό μας.</i>	4
<i>Βέβαια θα πεις για τα ποιήματά του – αλλά να πεις και για την εμορφιά του, για την λεπτή εμορφιά του που αγαπήσαμε.</i>	8
<i>Πάντοτε ωραία και μουσικά τα ελληνικά σου είναι. Όμως την μαστοριά σου όληνα τη θέμε τώρα. Σε ξένη γλώσσα η λύπη μας κ' η αγάπη μας περνούν. Το αιγυπτιακό σου αίσθημα χύσε στην ξένη γλώσσα.</i>	12
<i>Ραφαήλ, οι στίχοι σου έτσι να γραφούν που νάχουν, ξέρεις, από την ζωήν μας μέσα των, που κι ο ρυθμός κ' η κάθε φράσις να δηλούν που γι' Αλεξανδρινό γράφει Αλεξανδρινός.</i>	16

Στο Επιτύμβιο του Αμμώνη ο Καβάφης επεξεργάζεται ένα φανταστικό θέμα, το οποίο όμως τοποθετεί επάνω σε υπόβαθρο πραγματικό. Το ποίημα, που κατά πάσα πιθανότητα διαδραματίζεται στην Αλεξάνδρεια, στις παραμονές, όπως υποδεικνύει ο «χρονολογούμενος» τίτλος του, της αραβικής κατάκτησης της Αιγύπτου κατά το 641 μ. Χ., έχει καταρχήν ως αφορμή τον πρόωρο και αδόκητο θάνατο ενός νεαρού Αλεξανδρινού ποιητή, του Αμμώνη, προσώπου ασφαλώς πλαστού, για να αποτυπώσει στη συνέχεια, σ' ένα μονόλογο συστάσεων και υποδεικτικού ύφους, τον ιδιαίτερο αντίκτυπο που το θλιβερό συμβάν προκαλεί επάνω στα μέλη της ξεχωριστής ομάδας της αλεξανδρινής κοινωνίας, όπου ο Αμμώνης ανήκει.

Τη συγκεκριμένη εικόνα του αλεξανδρινού κόσμου που αντιστοιχεί στο θέμα αυτό μπορούμε να την ανασυνθέσουμε, στηριζόμενοι στα στοιχεία που παρέχουν εκείνα γενικά τα καβαφικά επιτύμβια – «σύγχρονες μαρτυρίες μιας αρχαίας εποχής» - στα οποία ο ποιητής χειρίστηκε σχετικά, με αυτό του Αμμώνη, μοτίβα.

Οι «επιστρατευμένοι» στον πολιτιστικό «πυρήνα» της αχανούς αυτοκρατορίας θεράποντες των αλεξανδρινών Γραμμάτων και Τεχνών συνιστούν, από τον 3^ο αι. π. Χ. και εξής, μια διαφορετική τάξη πολιτών στους κόλπους της πτολεμαϊκής κοινωνίας. Καθώς συνδέονται μεταξύ τους με κοινές αξίες και ιδεώδη, με κοινές ασχολίες και στόχους, κυρίως, όμως, επειδή έχουν μνηθεί στον αισθητισμό και τον ηδονισμό, τα μυστικά του αλεξανδρινού βίου, οι διανοούμενοι αυτοί συνιστούν έναν ιδιαίτερο κύκλο ανθρώπων. Οι εταίροι του αλεξανδρινού κύκλου μπορούν λοιπόν και απολαμβάνουν την «ειδοποιό διαφορά» τους, τον εκλεπτυσμένο τρόπο ζωής που έχουν επιλέξει, έναν τρόπο ζωής, όπως καταγράφηκε λ.χ. από τους ελληνιστικούς ποιητές στα συμποτικά, ερωτικά, παρακλαυσίθυρα και άλλων ειδών ποιήματα της Παλατινής Ανθολογίας.

Σε άλλη, ωστόσο, κατηγορία ελληνιστικών ποιημάτων, στα επιτύμβια, όπως και στο προκείμενο καβαφικό, αντικατοπτρίζεται μια διαφορετική πτυχή του αλεξανδρινού βίου, μια διαφορετική «λειτουργία» του, που προκαλείται από τον θάνατο ενός Αλεξανδρέως. Το

θλιβερό αυτό γεγονός «ταράζει τους κύκλους» της αλεξανδρινής εταιρείας: η απώλεια ενός εταίρου δεν είναι για του άλλους συντρόφους μια απλή βιολογική απώλεια. Η πτώση ενός κρίκου από την «αλυσίδα» που συναποτελούν σημαίνει πως, πέρα από το ότι «φεύγει» ένας άνθρωπος –το σώμα, καθώς και μια προσωπικότητα- το πνεύμα πεθαίνει οριστικά κι ένας ξεχωριστός, ένας ατομικός δηλαδή *modus vivendi*: χάνεται ανεπιστρεπτί η κοινή εμπειρία μιας διαφορετικής από εκείνη των «κοινών θνητών» ζωής, που βιώθηκε από όλους μαζί τους εταίρους. Τη μοναδικότητα, εξάλλου, και το αναντικατάστατο κάθε απωλεσθέντος μέλους του αλεξανδρινού κύκλου επισφραγίζει στη συνέχεια η ανησυχία των ζώντων μελών που εναγωνίως αναζητούν, μετά το θάνατό του, την εύρεση οποιουδήποτε τεχνητού μέσου – αρκεί βέβαια να ανταποκρίνεται στην ανωτερότητα και στα κάθε είδους χαρίσματα του εκλιπόντος – με τη βοήθεια του οποίου ο αγαπημένος φίλος θα εξακολουθεί, μόνο νοερά πλέον, να συνανήκει στην χορεία τους.

Σε μια τέτοια λοιπόν συντροφιά ή παρέα, σε παρόμοιο κύκλο διανοουμένων, λογίων ή ποιητών λ.χ., ανήκουν τα τρία πρόσωπα του καβαφικού επιτύμβιου του Αμμώνη: ο επίσης φανταστικός ποιητής Ραφαήλ, ο άγνωστος ανώνυμος ομιλητής, αλλά και όσοι εννοούνται ή σχεδόν υποδηλώνονται πίσω από αυτόν, φίλοι όλοι του νεκρού πλέον Αμμώνη.

Απευθυνόμενος στον Ραφαήλ και μιλώντας εν ονόματι και των άλλων εταίρων, ο ομιλητής θα μεταφέρει αρχικά σ' αυτόν την κοινή απλώς παράκλησή τους που έπειτα, βέβαια, θα εξειδικεύσει:

*Ραφαήλ, ολίγους στίχους σε ζητούν
Για επιτύμβιο του ποιητού Αμμώνη να συνθέσεις.
.....
Για τον ποιητή Αμμώνη, τον δικό μας.*

Του ζητείται δηλαδή να συνθέσει λίγους στίχους, ένα, μικρό ίσως επιτύμβιο· μέσο ενθύμησης όμως, όχι για κάποιον τυχαίο ποιητή, τον Αμμώνη, αλλά για τον «δικό μας» Αμμώνη, αναπόσπαστο κομμάτι της συντροφιάς τους. Ο Ραφαήλ, στον οποίο έχει ανατεθεί η ετοιμασία του εγκωμιαστικού ποιήματος, θα αναλάβει έτσι έναν δύσκολο αλλά ταυτόχρονα τιμητικό ρόλο, αυτόν του υμνοθέτου. Παρόμοιο ρόλο αναλαμβάνει και κάποιος εταίρος για να υμνήσει τον σοφό και αγαπημένο δάσκαλο και φίλο Ευσθένη σε ένα επίγραμμα του Θεοκρίτου (ΠΑ 7, 661)

*Ευσθένεος τὸ μνήμα· φουσιγνώμων + ὁ σοφιστής
δεινὸς ἅπ' ὀφθαλμοῦ καὶ τὸ νόημα μαθεῖν.
εὗ μιν ἔθαψαν ἑταῖροι ἐπὶ ξείνης ξένον ὄντα
χύμνοθέτης αὐτοῖς δαιμονίως φίλος ἦν.
πάντων ὧν ἐπέοικε λάχεν τεθνεὼς ὁ σοφιστής·
καίπερ ἄκιυς ἐὼν εἶχ' ἄρα κηδεμόνας.*

Η ιδιαίτερη αυτή έκφραση του αλεξανδρινού βίου παρουσιάζεται, συνδυαζόμενη με την ηδυπάθεια και τον αισθητισμό του ελληνιστικού πνεύματος, και σε άλλα ομοειδή καβαφικά ποιήματα, τα οποία είναι δυνατό να εμφανίζουν περισσότερες ή λιγότερες με το επιτύμβιο του Αμμώνη ομοιότητες.

Οι εταίροι μιας αλεξανδρινής συντροφιάς στο «Λυσίου γραμματικού τάφος», αυτοί που μιλούν στο ποίημα και απευθύνονται σε «μνημένους», εξωτερικεύουν σ' αυτό το επιτύμβιο την μέριμνά τους λ.χ. να θάψουν, επάξια βέβαια, έναν αγαπημένο φίλο τους, και μάλιστα, στο μέρος εκείνο όπου ο νεκρός, πια, λόγιος είχε αναδείξει, όσο ζούσε, την τέχνη του, την σοφία του και σε τελικά ανάλυση τα ιδανικά του:

*Πλησιέστατα, δεξιά που μπαίνεις, στην βιβλιοθήκη
της Βυρητού θάψαμε τον σοφό Λυσία,
γραμματικόν. Ο χώρος κάλλιστα προσήκει.
Τον θέσαμε κοντά σ' αυτά του που θυμάται.
.....*

Τα ποιήματα «Ιασή τάφος» και «Ιγνατίου τάφος», όπου ο Καβάφης χρησιμοποιεί το τέχνασμα της αυτοπρόσωπης ομιλίας του νεκρού, το «Ευρίωνος τάφος», αφηγημένο από τον εταίρο μιας συντροφιάς και το «Εν τω μηνί Αθύρ», ποίημα επίσης ποιητικής, στο οποίο ο ποιητής τεχνηέντως υποδύεται τον αναγνώστη μιας αρχαίας ταφόπετρας, χαρακτηρίζονται από το κοινό καβαφικό μοτίβο της μνημόνευσης του «θανάτου νέων, ωραίων και από ευγενική καταγωγή, φανταστικών Αλεξανδρέων», που η ζωή τους ταυτίστηκε με τη ζωή της Αλεξάνδρειας, ενώ συνδέονται μεταξύ τους, εκτός από το κοινό στοιχείο του πρόωρου θανάτου, και από το ότι υπήρξαν αντικείμενα ενός «αλεξανδρινού τύπου» έρωτα που όμως τους οδήγησε στην αυτοκαταστροφή. Στο «Λάνη τάφος», που συγγενεύει περισσότερο με το επιτύμβιο του Αμμώνη, κάποιος, επίσης άγνωστος, εταίρος απευθύνεται στον Μάρκο που θρηνεί το νεκρό εραστή:

*Ο Λάνης που αγάπησες εδώ δεν είναι, Μάρκε,
Στον τάφο που έρχεσαι και κλαις
Τον Λάνη που αγάπησες τον έχεις πιο κοντά σου
στο σπίτι σου όταν κλείεσαι και βλέπεις την εικόνα,
που αυτή κάπως διατήρησεν ό, τ' είχες που ν' αξίζει
που αυτή κάπως διατήρησεν ό, τ' είχες αγαπήσει.*

Την ομορφιά του αγαπημένου του Λάνη φρόντισε ο ίδιος ο Μάρκος να απαθανατίσει, όχι όμως σε ένα επιτύμβιο όπως στην περίπτωση του Αμμώνη, αλλά σε μια ζωγραφιά, σε ένα πορτρέτο.

Κανένα, ωστόσο, τεχνητό μέσο, κανένα έργο τέχνης, γλυπτό λ.χ., πίνακας ή ποίημα, δεν πρόκειται να χρησιμοποιηθεί, προκειμένου να διατηρήσουν οι εταίροι του ζωντανή την ανάμνηση ενός Χριστιανού στο εκτενές ποίημα «Μύρις· Αλεξάνδρεια του 340 μ. Χ.» (δημ. 1929). Στην περίπτωση λοιπόν του ωραίου Μύρη, που δέθηκε με τους εταίρους του μέσω της επιλογής ενός τρόπου ζωής μη χριστιανικού, σαφώς όμως αλεξανδρινού, το ερέθισμα για την επαναφορά στη μνήμη τους, θα είναι αναπόφευκτα το ίδιο το παρελθόν που από κοινού βιώθηκε, η αναπόληση της κοινής εμπειρίας· η αναλλοίωτη μνήμη αυτών που πραγματώσαν τον εκλεπτυσμένο, πλήρη ηδυπάθειας, αλεξανδρινό βίο.

Το επιτύμβιο όμως του Αμμώνη, όπως ήδη τονίστηκε, είναι, ως προς το περιεχόμενό του, ποίημα, πάνω από όλα, ποιητικής. Το εσωτερικό αυτό γνώρισμά του, αιτία διαφοροποίησης από άλλα καβαφικά επιτύμβια, διαχέει κάθε στίχο του, ενώ, νοηματικά και μορφολογικά εξωτερικεύεται στις υποδείξεις και τις οδηγίες που δίνει ο ομιλητής στον Ραφαήλ. Μόνο σε αυτές, εξάλλου πρόκειται, καθ' όλη σχεδόν την έκτασή του, να εξαντληθεί.

.....
..... Σν θα μπορέσεις,
Είσαι ο κατάλληλος, να γράψεις
.....
Βέβαια θα πεις
Αλλά να πεις
.....
Ραφαήλ, οι στίχοι σου έτσι να γραφούν
Που νάχουν
Που Να δηλούν
.....

Η στενότερη παρακολούθηση των οδηγιών αυτών αποκαλύπτει ότι στην αφετηρία τους, ουσιαστικά όμως στο επίκεντρό τους, έχει τοποθετηθεί η σημαντική, για τους εταίρους, επισήμανση και η κρίσιμη, από τον Ραφαήλ, συνειδητοποίηση της διαφοράς μεταξύ ενός «συμβατικού» κι ενός «ξεχωριστού», ειδικού δηλαδή για την περίπτωση του φίλου Αμμώνη, επιτύμβιου:

..... να γράψεις ως αρμόζει

Για τον ποιητή Αμμώνη

Το περιεχόμενο και το ύφος, ο γενικότερος τρόπος συγγραφής του έχουν a priori καθοριστεί. Ο Ραφαήλ θα πρέπει συνεπώς να λάβει καλά υπόψη του όλη αυτή την «καθοδήγηση» και να φανεί επιπλέον ιδιαίτερα προσεκτικός στην κατασκευή της ποιητικής σύνθεσης που του ανέθεσαν:

Όμως την μαστοριά σου όληνα τη θέμε τώρα.

Γιατί ο θάνατος του άξιου, προσφιλούς και ωραίου Αμμώνη τους (στ. 6-8: επιτύμβια παραλλαγή, όπως αναφέρθηκε του πιο αγαπητού ίσως ελεγειακού θέματος όλης της καβαφικής ποίησης [=νεαρός, όμορφος και αγαπημένος Αλεξανδρέυς που δεν ζει πια]) επιβάλλει την εφαρμογή μιας ξεχωριστής τέχνης και μια ειδική προσέγγιση, προϋποθέσεις δηλαδή απολύτως απαραίτητες, καθώς, σύμφωνα με τα εκλεπτυσμένα ιδεώδη του αλεξανδρινισμού, η δημιουργία του Ραφαήλ προορίζεται να αποτελέσει το μοναδικό μέσο ενθύμησης στους ζωντανούς του νεκρού λατρεμένου φίλου, το μοναδικό «απτό» -όσο αυτό είναι δυνατό-κοινό μνημείο πέρα από την κάθε προσωπική ανάμνηση.

Προσδίδοντας στο επιτύμβιό του για τον Αμμώνη την «ποιητολογική» ιδιότητα, ο Αλεξανδρινός ποιητής Καβάφης ικανοποιεί και πάλι –αλλά στο ποίημά μας πιο έντονα- τον σταθερό «σκοπό» της ποίησής του, την εγκωμιαστική δηλαδή παρουσίαση του αλεξανδρινού βίου σε διάφορες, όμως, τώρα όψεις του και επίσης στην αδιάλειπτη, ως ιδεώδους, επιβίωσή του ανά τους αιώνες. Τα μέρη του ποιήματος που προβάλλουν τις όψεις αυτές πλέκονται μεταξύ τους πίσω από την εξήγηση των προϋποθέσεων σύνθεσης ενός επιτυμβίου, ενώ παράλληλα, έχουν ως κοινό παρονομαστή τους τελευταίους στίχους του ποιήματος:

.....
*Ραφαήλ, οι στίχοι σου έτσι να γραφούν
Που νάχουν, ξέρεις, από την ζωή μας μέσα των
Που να δηλούν
Που γι' Αλεξανδρινό γράφει Αλεξανδρινός*

Έτσι επισημαίνεται πλέον με σαφήνεια ότι το επιτύμβιο που ανατίθεται στον Ραφαήλ θα πρέπει πάνω από όλα να είναι μνημείο και εκείνου του ξεχωριστού είδους ζωής που ο Αμμώνης αντιπροσωπεύει.

Ποια είναι τα χαρακτηριστικά του γνήσιου αλεξανδρινού βίου, αυτού που σε τελευταία ανάλυση, πρέπει να εξυμνηθεί από τον Αμμώνη, δεν αποκαλύπτεται. Οι ιδιότητές του όμως θα διατυπωθούν έμμεσα στην πρώτη σειρά των υποδείξεων του τρόπου με τον οποίο πρέπει να εκτελεσθεί από τον Ραφαήλ η «παραγγελία» των εταίρων:

.....
Κάτι πολύ καλαισθητόν και λείον
.....
*Βέβαια θα πεις για τα ποιήματά του –
αλλά να πεις και για την εμορφιά του,
για την λεπτή εμορφιά που αγαπήσαμε.*

Η καλαισθησία, η στιλπνότητα και η λεπτότητα είναι οι ποιότητες, οι αρετές ύφους που ο Ραφαήλ οφείλει να επιδιώξει. Όμως, το καλλιτεχνικό, το ποιητικό χάρισμα και η εξωτερική ομορφιά είναι οι ποιότητες του Αμμώνη που θα πρέπει να εξυμνήσει. Η προσήλωση των εταίρων –αγάπη ή έρωτας- στην «λεπτή εμορφιά» του είναι το κυριότερο που θα πρέπει να απαθανατισθεί!

Ο ελληνιστικό ποιητής Καβάφης συνενώνει στο πρόσωπο του νεκρού ποιητή δύο βασικές παραμέτρους του αλεξανδρινισμού, την Τέχνη και το Κάλλος: από αυτές απορρέει η συγκεκριμένη ερωτική στάση των εταίρων και η ιδιαιτερότητα που διακρίνει τη συντροφιά όπου ο Ραφαήλ, ο Αμμώνης και ο ομιλητής ανήκουν. Η χρήση του επιθέτου *λεπτός* στον στ. 8 δεν είναι ασφαλώς τυχαία: η αλεξανδρινή, κατ' ουσία καλλιμάχεια, σημασιολογική

απόχρωσή του που αποτυπώθηκε στην αισθητική αντίληψη της λεπταλέης Μούσας παραπέμπει σ' αυτές τις ιδανικές αξίες της καλαισθησίας και του εκλεκτού και, επιπλέον στο ποίημά μας, στον ηδονισμό.

Δεν είναι όμως αυτή η όψη της Αλεξάνδρειας, η καλαισθησία δηλ. και ο ηδονισμός, η μοναδική που συνθέτει τον καλλιμάχιο και καβαφικό αλεξανδρινισμό. Γιατί δεν είναι αυτά τα μόνα στοιχεία τα οποία, κατά τον Καβάφη, απαντούν τόσο στην Πρωτεύουσα των Πτολεμαίων, στην αρχαία Αλεξάνδρεια όσο και στην «δική» του αγαπημένη πόλη, την καβαφική Αλεξάνδρεια.

Στη συνέχεια, λοιπόν, της υπαγόρευσης από τον ομιλητή των επιπλέον προϋποθέσεων για τη σύνθεση του επιτυμβίου του Ραφαήλ κι ενώ προβάλλεται εμφαικότερα το «εμείς» των εταίρων, ο Καβάφης θα προωθήσει, αμεσότερα τώρα, την άλλη, εξίσου σημαντική, συναρπαστική και ολοζώντανη, ιδιαιτερότητα του αλεξανδρινού *vivere*, μια ιδιαιτερότητα που εξακολουθεί να υφίσταται ακόμη στην δική του εποχή. Εάν, όσα έως τώρα τόνισε, θα χαρακτήριζαν την «μυθική» πόλη, αυτά που στη συνέχεια διακηρύσσει αποτελούν μόνιμα χαρακτηριστικά και της σύγχρονης πόλης: το ελληνικό στοιχείο του αλεξανδρινισμού, «ίδιον» της αιγυπτιακής πρωτεύουσας, που βρίσκεται σε διαλεκτική σχέση με άλλα ξένα στοιχεία της, αλλά την επισφραγίζει. Στο σημείο αυτό το ποίημα αποκτά πλέον μια σαφώς διαχρονική, τη γνήσια δηλαδή καβαφική, διάστασή του, γιατί αποκαλύπτοντας τον αληθινό αλεξανδρινισμό, γεφυρώνει δύο διαφορετικές εποχές:

.....
Πάντοτε ωραία και μουσικά τα ελληνικά σου είναι.

.....
*Σε ξένη γλώσσα η λύπη μας κ' η αγάπη μας περνούν.
Το αιγυπτιακό σου αίσθημα χύσε στην ξένη γλώσσα.*

*Ραφαήλ, οι στίχοι σου έτσι να γραφούν
που νάχουν, ξέρεις, από την ζωήν μας μέσα των,
που κι ο ρυθμός κ' η κάθε φράσις να δηλούν
που γι' Αλεξανδρινό γράφει Αλεξανδρινός.*

Το «αλεξανδρινώς ζην», από τον Καλλιμάχο έως και τον Καβάφη, ταυτίζεται με την πορεία ενός ανθρώπου μέσα σε μια κοινωνία ανάμικτη, σ' ένα κράμα πολιτισμικό και εθνικό, στο κράμα δηλαδή της πολυσχιδούς ελληνιστικής πρωτεύουσας, όπου κυριαρχεί η ρευστότητα και η αλληλοκάλυψη – ουσιαστικά η απουσία – των συμβατικών ορίων. «Τρανταχτό» παράδειγμα αποτελούν ο ίδιος ο Αμμώνης και ο Ραφαήλ, που δεν είναι βέβαια Έλληνες αλλά ούτε καν ομοεθνείς. Και οι δύο προέρχονται από διαφορετικές φυλές και ανήκουν σε διαφορετικά θρησκευόμενα: το όνομα του Ραφαήλ μαρτυρά πως πρέπει να είναι Κόπτης Χριστιανός, ενώ αυτό του Αμμώνη, που ετυμολογικά σχετίζεται αναπόφευκτα με τον αιγυπτιακό θεό Άμμωνα, θα παρέπεμπε σε κάποιον Αιγύπτιο ειδωλολάτρη.

Σ' αυτούς όμως θα προστεθεί και ο ομιλητής, ως «περιληπτικός υποβολέας ενός νοερού ακροατηρίου, αποτελούμενου από τον εγχώριο πληθυσμό», για να προκύψει έτσι ένα πλέγμα τριών πομπών που ωστόσο «συντονίζονται σε μια κοινή συχνότητα ζωής και υστεροφημίας» (Δάλλας, 1984). Έτσι, στην κορυφαία στιγμή της απαθανάτισης του Αιγυπτίου Αμμώνη, στόχου του επιτυμβίου του Κόπτη Ραφαήλ, ο Έλληνας ποιητής ενσταλάζει την διαχρονική πεμπουσία του αλεξανδρινισμού:

*Σε ξένη γλώσσα η λύπη μας κ' η αγάπη μας περνούν.
Το αιγυπτιακό σου αίσθημα χύσε στην ξένη γλώσσα.*

Πρόκειται για την «οργανική μετάγγιση του αισθήματος», χυμού ζωής, «από την γλώσσα και την ψυχροσύνη ενός λαού στην γλώσσα και την ψυχροσύνη ενός άλλου» (Δάλλας, 1984), η οποία όμως θα πλαισιώνεται από τα μοτίβα της ελληνικής γλώσσας και του κοινού χώρου και ρυθμού ζωής, του αλεξανδρινού:

*Που κι ο ρυθμός κ' η κάθε φράσις να δηλούν
Που γι' Αλεξανδρινό γράφει Αλεξανδρινός.*

Γιατί ο αλεξανδρινισμός, ως τρόπος ζωής, είναι τελικά οικείος μόνο σε όσους ζουν στην Αλεξάνδρεια και αποτυπώνεται αρμονικά μόνο στους ρυθμούς και την λαλιά της ελληνικής.

Τα στοιχεία αυτά εξάλλου αποσαφηνίζουν στο σημείο αυτό και τους ειδικούς λόγους της συγκεκριμένης χρονικής τοποθέτησης του ποιήματος που καθορίζεται από τον φειδωλό υπαινιγμό του χρονολογούμενου τίτλου. Ο 7^{ος} αι. μ. Χ., λοιπόν, δεν εξηγείται αποκλειστικά από το ότι ο ιστορικός ποιητής Καβάφης πλαισιώνει με το περίβλημα της ύστερης εποχής τον μόνιμο «Στόχο» της ποίησής του, την Αλεξάνδρεια (Keely, 2004), για να τονίσει έτσι τη σταθερότητα και το αναλλοίωτο των αξιών του αλεξανδρινισμού στο διάβα των αιώνων. Ο ποιητής επιδιώκει επιπλέον να προβάλει την επιρροή του ελληνικού στοιχείου σε μια εποχή κρίσιμη, σε ένα μεταίχμιο, όπως είναι η εποχή κατά την οποία διαδραματίζεται το ποίημα (ενώ δηλ. επίκειται η μουσουλμανική κατάκτηση).

Ο Καβάφης επανέρχεται συχνά στην ποίησή του στην διαχρονικά αυτή θεωρημένη πολιτιστική, εθνολογική και κάθε είδους πολυχρωμία της αγαπημένης του πρωτεύουσας, που δεν ταυτίζεται με την ισοπέδωση, αλλά, αντίθετα, με τον συσχετισμό, την συνένωση και την αλληλεπίδραση των διαφορετικών λαών μεταξύ τους (Πιερής, 2000). Γι' αυτό ο όμορφος Αλεξανδρέυς Οροφέρνης Αριαράθου

.....
*Μες στην καρδιά του, πάντοτε Ασιανός
Αλλά στους τρόπους του και στην λαλιά του Έλλην*

.....
(«Οροφέρνης», δημ. 1915)

Η αλεξανδρινή φυλετική πολυτυπία, αλλά φυσικά η κυριαρχία του ελληνικού στοιχείου επάνω της, επισημαίνεται ολοφάνερα και στο «Εν πόλει της Οσροήνης» (δημ. 1917), κάποια στιγμή που ο Καβάφης ομολογεί αποφασιστικά:

.....
*Είμεθα ένα κράμα εδώ Σύροι, Γραικοί, Αρμένιοι, Μήδοι.
Τέτοιος και ο Ρέμων είναι. Όμως χθες σαν φώτιζε
Το ερωτικό του πρόσωπο η σελήνη,
Ο νους μας πήγε στον πλατωνικό Χαρμίδα.*

Η βιωμένη, τέλος, μέθεξη του ίδιου του Καβάφη σε δύο διαφορετικούς κόσμους με μοτίβα αλληλοδιείσδυσης και επιμειξίας συμπεριφορών θα φανέρωνε, όμως, και μια πιο εσωτερική πτυχή της στο ανέκδοτο «Επάνοδος από την Ελλάδα», όπου ο ποιητής θα επισημάνει και θα διακηρύξει:

*Ας την παραδεχθούμε την αλήθεια πια·
Είμεθα Έλληνες κ' εμείς – τι άλλο είμεθα;-
αλλά με αγάπες και συγκινήσεις της Ασίας,
αλλά με αγάπες και με συγκινήσεις
που κάποτε ξενίζουν τον Ελληνισμό.*

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από την ανάλυση που προηγήθηκε επιβεβαιώνεται τελικά ότι το συνθεμένο στα 1915 καθαφικό επιτύμβιο «Για τον Αμμώνη, που πέθανε 29 ετών, στα 610» δεν είναι, όπως παρατηρήθηκε, απλώς «πιο επιτύμβιο». Είναι και κατεξοχήν «αλεξανδρινό» ποίημα, όπου ο Καβάφης εξυμνεί την ιδιότητα του να είναι κανείς Αλεξανδρινός – μέλος της ελιτιστικής, ηδονιστικής, καλλιτεχνικής και, προπάντων, φιλελληνικής και πολύσπερμης αλεξανδρινής κοινωνίας. Ο ίδιος, εξάλλου, συνειδητοποιημένο μέλος αυτής της κοινωνίας, έχει επιπλέον δεχθεί «προς εαυτόν» την εντολή που δίνει ο ομιλητής του επιτυμβίου μας στον Ραφαήλ,

Το αιγυπτιακό σου αίσθημα χύσε στην ξένη γλώσσα.

Και γι' αυτό μπορεί και «χύνει» τα αισθήματα του αιγυπτιακού του περιβάλλοντος στην ελληνική του γλώσσα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Δάλλας, Γ. (1984). *Ο Καβάφης και η Δεύτερη Σοφιστική*. Αθήνα.
- Keely, E. (2004). *Η Καβαφική Αλεξάνδρεια. Εξέλιξη ενός μύθου*. Αθήνα. Ίκαρος
- Πιερής, Μ. (επιμ.) (1994). Εισαγωγή στην ποίηση του Καβάφη. Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- Πιερής, Μ. (επιμ.) (2000). Η ποίηση του κράματος. Μοντερνισμός και διαπολιτισμικότητα στο έργο του Καβάφη. Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- Πιερής, Μ. (σε συνεργασία με την Diana Haas) (1984). Βιβλιογραφικός οδηγός στα 154 ποιήματα του Καβάφη. Αθήνα, Ερμής.
- Σαββίδης, Γ.Π. (1987). *Μικρά Καβαφικά*. Αθήνα
- Σαββίδης, Γ.Π. (1991). Κ. Π. Καβάφη, Τα ποιήματα. Τ. Α' και Β'. Ίκαρος
- Σαββίδης, Γ. Π. (1993). Κ.Π. Καβάφη, «Κρυμμένα ποιήματα (1877;-1923)». Ίκαρος.